

LES RESPOSTES DE RAMON LLULL A L'ATEISME MEDIEVAL*

Joan TUSQUETS, cofundador de
la Societat Catalana de Filosofia

1. *Discrepàncies, entre la «Vita Coetanea» i la seva versió catalana, respecte als objectius de Ramon Llull*

La més gran partida d'obres o articles sobre Llull esmenten —i sovint prenen com a punt de sortida— els tres objectius que es proposà arran de les aparicions amb què Jesús crucificat el mogué a canviar de vida.

Subratllem, però, que la *Vita Coetanea* llatina i la seva versió catalana difereixen notablement en la relació dels susdits objectius.

El primer —i fonamental— objectiu fou, segons el text llatí, d'esmerçar la seva vida i fins la seva ànima (això és, sofrir martiri) en la conversió «al culte i servei de Crist dels sarraïns, la multitud dels quals està envoltant per tots cantons els cristians».¹ En canvi, segons la versió catalana, fou «tornar los infels e incrèduls a la veritat de la sancta fe catòlica, e per allò posar la persona en perill de mort».² El text llatí parla de convertir els sarraïns i, més avall,³ els «sarraïns i altres infidels»; però el català hi afegeix els «incrèduls».

* Es relacionen amb el tema d'aquest article les següents publicacions del mateix autor: *Posició de Ramon Llull en el problema de l'eternitat del món*, «*Criterion*», any I, núm. 1, 1925; *Ramon Llull, pedagog de la Cristiandad*, 400 pp., C.S.I.C., Madrid 1954; *Ramon Llull, precursor del comparativisme cristià*, 64 pp., Reial Acadèmia de Bones Lletres, 1970; *Ramón de Penyafort y Ramon Llull, ante las herejías de su época*, «*Historia y vida*», núm. 93, desembre 1975; *La Metafísica del Llenguatge en Ramon Llull*, *Studia in honorem prof. M. de Riquer*, vol. IV, en premsa.

1. Paragraf 5.

2. Par. 5.

3. Par. 7.

El segon objectiu brollà d'una mena d'inspiració divinal: ho subratllen ambdós textos. Però aquesta inspiració consistí, segons la *Vita* llatina, en la «seguretat» que escriuria un llibre, «el millor del món, contra els errors dels infidels»,⁴ mentre que, segons la versió catalana, «confià i pensà que encara que per avant ell faria llibres, uns bons i altres millors, successivament, contra els errors dels infidels».⁵

Quan, deu anys després, Llull assolí aquest segon objectiu, la *Vita* llatina diu que Déu li inspirà, sobtadament, la forma i manera de fer «el llibre susdit contra els errors dels infidels». En canvi, segons la versió catalana, la il·lustració divinal li donà «orde i forma de fer los dits llibres contra els errors dels infidels».⁶

Com a corol·lari, ambdós textos relaten que Llull decidí de completar la seva deficient formació estudiant Teologia i aprenent la «llengua morisca o aràbiga».

Quant al tercer objectiu, l'acord és perfecte. El text llatí i la versió catalana reconten que Llull, adonant-se que la conversió dels infidels exigiria, per bo que fos el llibre (o els llibres), que fossin molts els qui el prediquessin, «pensà que anàs al Sant Pare o als prínceps cristians a implorar que es fessen diversos monestirs on homes savis i literats estudiessin i aprenguessin la llengua aràbiga i de tots altres infels, per ço que poguessin entre ells predicar i manifestar la veritat de la santa fe catòlica».⁷

2. *Llull s'adreça, arran de la visió de Randa, no tan sols als infidels, ans encara als ateus*

D'on provenen aquestes divergències? Ens en dóna la clau Miquel Batllori: la *Vita* llatina fou escrita en vida del Beat, puix que la seva tradició manuscrita la inicien, ja en vida de Llull, els manuscrits de París i de Karlsruhe. S'atura «al punt i hora que deixà París per assistir al concili de Vienne (1311)». Probablement fou redactada a la capital de França; i el fet que «els primers paràgrafs ens adveren que fou dictada a instàncies d'alguns amics seus religiosos i que al final es parli del dipòsit de llibres deixat per Ramon Llull al monestir dels cartoixans de París, ens duu a conjeturar, amb bona probabilitat, que aquests monjos de Vauvier eren aquells religiosos amics que li pregaren de recontar la seva vida, i que un d'ells en fou el redactor».⁸

En canvi, la versió catalana, de la qual només resta un manuscrit, el del British Museum datat al segle XV, fou redactada molt després de la mort del Mestre. Ho palesa, indubtablement, el seu llenguatge: no és un català

4. Par. 6.

5. Par. 6.

6. *Vita Coetanea*, par. 14. Versió catalana, par. 14.

7. Par 7.

8. Miquel BATLLORI, *Vida coetània: introducció i comentari* (dins Ramon Llull, *Obres essencials*, pàg. 21, Barcelona 1957).

medieval, sinó pre-renaixentista, probablement del mateix segle que el manuscrit.

El text llatí reconta la vida de Llull *tal com ell la veia* i presentava a les envistes del Concili de Viena del Delfinat. El català, més objectivament, *tal com la veié a distància un lul·lista*, l'origen mallorquí del qual és traslluït per alguns dialectismes.

El propi Llull en les seves obres confirma que el text català és més objectiu que el llatí. Concretament, el text català té raó quan diu que Llull no es proposà d'escriure *un* llibre, el «millor del món», sinó «molts llibres successius, uns bons i altres millors» i servir-se'n per a convertir, ultra els infidels, els «incrèduls».

Efectivament, el 1274, un cop rebuda, al cim de Randa, una il·luminació celestial, retornà al monestir de la Real i es posà a escriure l'*Ars compendiosa* i a explicar-la en l'*Ars universalis*. Però que no era *un* llibre definitiu, el «millor llibre del món», i que no creia que ho fos (encara que li convingué d'exagerar-ne l'excel·lència, a la vetlla del Concili de Viena del Delfinat) ho prova la cadena d'*Arts*, iniciada vers l'any 1273 amb les esmentades *Ars Compendiosa* i *Ars Universalis* i que té com a última anella l'*Ars Generalis ultima* (Pisa 1308).

Simultàniament —o gairebé— a la primera *Ars*, Llull escriví el *Llibre del Gentil e los tres Savis*. El seu títol ja dóna la raó al text català: Llull s'adreça, no solament a les religions no cristianes, sinó també al «Gentil», o com diu el text català, als «incrèduls», i com que els incrèduls solen éssers homes «llecs», empra «vocables plans», no sense «haver esperança que per esta manera mateixa allonguin lo llibre amb més apropiats vocables (*supliu*: “que he escrit per”) als homes lletrats».⁹

Aquest «Gentil», ultra intervenir en gairebé tots els debats i en el darrer i molt significatiu episodi, reapareix en les altres obres del Beat; en singular, com un prototip, no solament en plural: «Sàpies, fill —diu l'ermità a Fèlix, en el *Llibre de Meravelles*— que un Gentil que no creia en l'altra vida, mes en la vida d'aquest món, no cuidava ésser res après sa mort».¹⁰

3. Personalitat i sentiments que atribueix Llull a l'incrèdul medieval

L'estructura del *Llibre del Gentil e los tres Savis* preludeja la d'una novel·la. Intervenen cinc personatges: el Gentil, els tres Savis —que defensen, respectivament, la creença jueva, la cristiana i la musulmana— i una dona, jove, bella, «qui cavalcava en un bell palafre» i «digué que ella era Intel·ligència».

L'obra comença relatant que «per ordenament de Déu s'esdevenç que en una terra hac un Gentil molt savi en filosofia, i considerà, en sa vellesa, en la mort i en les benaurances d'aquest món. Aquell Gentil no havia coneixença de Déu, ni creia en resurrecció, ni, après sa mort, no creia ésser

9. *Llibre del Gentil e los tres Savis*, pròleg.

10. *Llibre de Meravelles*, cap. CXIV.

nulla cosa». Quan es trobarà amb els tres savis, declararà que «ell ve de longes terres».

Aquesta expressió —«de longes terres»—, significa que no és súbdit de cap país de la Cristiandat i que pertany a una idolàtrica tribu salvatge? ¿O que és un mongol, pervingut de les «longes terres» que no trigarà a petjar Marco Polo?

La darrera hipòtesi no és acceptable, car ens consta que els mongols no eren ateus.

No descarto, en canvi, la possibilitat que el Gentil tingués, en la «intenció» de Llull, una doble significació: la d'un pagà ateu —sense prejudicar de quin país— i la d'un europeu «incrèdul». M'ho fa sospitar que Llull el caracteritzà dient que era «molt savi en Filosofia». Potser representa, doncs, a més d'un pagà saberut, un mestre o deixeble de la parisenc Facultat d'Arts, dominada pels averroistes, segons els quals podia ésser fals per a la Raó ço que era ver per a la Fe. Les dificultats que proposa el Gentil, en el decurs del *Llibre*, són més pròpies d'un universitari parisenc que d'un filòsof arribat «de longes terres».

Comsevulla que sigui, els sentiments d'aquest incrèdul medieval, o almenys els que li atribueix Llull, són ben diferents dels de l'incrèdul d'avui. No es gloriava de la seva incredulitat, ni tan sols s'hi resignava. Pensar que «morir havia i que temps vindria que ell no seria nul·la cosa, multiplicava sa dolor i son plor i son treball» i l'empenyia a «anar, com a home eixit de seny, d'un lloc en altre, recercant on pogués trobar algun remei».

4. Com responen sant Anselm i sant Tomàs a l'ateu medieval

Abans d'expressar quin «remei» —val a dir, quines proves de l'existència de Déu— dona Llull a l'incrèdul medieval, convé d'examinar les respostes que li donen sant Anselm i sant Tomàs. Esclariran molt els arguments de Llull, hereu, en força coses, del primer i contemporani del Doctor Angèlic.

Comencem per l'argument «a priori» formulat per sant Anselm. Consta de dues premisses i de la corresponent conclusió. Primera premissa: «Allò que és contradictori no pot ésser.» Segona premissa: «I com que és contradictori que Déu no existeixi.» Conclusió: «Déu existeix.»

La primera és innegable, car ésser *contradictori* és sinònim d'ésser *impossible*. La segona ho és també per als qui, com sant Anselm i la majoria de teòlegs i filòsofs —àdhuc ateus—, entenen pel terme «Déu» l'Ésser de major entitat que hom pot concebre, car és «de major entitat» qui existeix que qui no existeix.¹¹

És legítima, doncs, la conclusió? Per a sant Anselm, tan legítima que ell

11. Sant ANSELM, *Prologion*, cap. IV: «Nullus intelligens quod Deus est potest cogitare quod Deus non est. Deus enim est id quomaius cogitari non potest. Quod qui bene intelligit, utique intelligit idipsum sic esse ut nec cogitatione quaeat non esse. Qui ergo intelligit sic esse Deum, nequit Eum non esse cogitare.»

aplica al qui no l'admet el qualificatiu bíblic d'«insipiens» —«dixit insipiens in corde suo: Non est Deus»—, i per si no n'hi hagués prou, hi afegeix el de «stultus».¹²

Però no pensa així sant Tomàs. «És possible —observa— que no tothom, en escoltar el nom de Déu, li doni la significació de quelcom més gran del qual no podem pensar res, puix que alguns cregueren, poso per cas, que Déu és corpori». I afegeix: «Adhuc acceptant que qualsevol entengui que el nom de Déu significa la cosa més gran que la qual no en podem pensar cap més, no se'n segueix que la susdita cosa sigui una natura real, sinó que és un concepte de l'enteniment. Per a demostrar que existeix en la realitat, caldria acceptar que hi ha, realment, una cosa tal que hom no en pot pensar de més gran, i això no ho atorguen els ateus».¹³

Aquesta refutació té punts febles. El més obvi és que el pas de l'ordre ideal a la realitat, il·legítim si hom passa de la idea d'un ésser finit a la seva existència real, perquè l'essència finita no enclou l'existència, és legítima quan es tracta de l'essència infinita que, si no enclougués l'existència real, no seria infinita, o en altres termes, no seria «la més perfecta que hom pot concebre».

Sant Tomàs tindria raó si sant Anselm deslligués de la realitat la seva prova i sostingués que la idea de l'ésser perfectíssim és innata, que no prové d'una elaboració de la idea d'ésser abstracta per l'enteniment, dels objectes reals.

Però, on nega sant Anselm aquest origen del concepte de l'Ésser perfectíssim? Que jo sàpiga, enlloc. Trobem, per contra, textos aliens a la consideració que el concepte de la «cosa tal que hom no en pot pensar de més gran» ens hagi estat infosa per Déu, com aquest del *Prologion*: «Tot allò que és quelcom —llevat de Vós, Senyor— pot ésser pensat com a no ésser» (real, s'entén).¹⁴

El propi sant Tomàs reconegué, sense adonar-se'n, la teblesa de la seva actitud antianselmiana. Formulà, en efecte, un argument apriorístic, més anselmià que el de sant Anselm, imaginant que confeccionava una prova *a posteriori*.

Em refereixo a la «quarta» de les «cinc vies per a demostrar que Déu és».¹⁵ La fonamenta en el fet que hi ha, en el món, coses més i coses menys, veres o belles. Ho són «més o menys», en la mesura que

12. *Ibidem*, cap. III.

13. *Summa Theologica*, pars I, quaestio secunda, art. I: «Ad secundum dicendum quod forte ille qui audit hoc nomen, Deus, non intelligat significari aliquid quod maius cogitare non possit, cum quidam crediderunt Deum esse corpus. Dato etiam quod quilibet intelligat hoc nomine, Deus, significari illud quo magis cogitari non posse, non tamen propter hoc sequitur quod intelligat id, quod significatur per nomen, esse in rerum natura, sed in apprehensione intellectus tantum. Non potest argui quod est in re, nisi daretur quod est in re aliquid quo maior cogitari non potest. Quod non est datum a ponentibus Deum non esse.» En un article publicat en el primer número de la revista «*Criterion*», el 1925, vaig adherir-me, amb el fervor d'un tot just llicenciat a Lovaina, a l'objecció de sant Tomàs. No endebades han passat seixanta anys i he canviat de parer.

14. *Prologion*, cap. III: «Quidquid est aliud —praeter Te solum— potest cogitari non esse.»

15. *Summa Theologica*, pars I, quaestio secunda, art. III.

s'aproximen a la Veritat màxima, a la Bellesa màxima. Existeix, doncs —conclou—, quelcom que és «veríssim», «boníssim», «formosíssim», i que és, per tant, «el màxim d'ésser», o sia, Déu. De manera que un cop ha obtingut, per abstracció, d'un objecte finit, la idea d'ésser —expressada com a ver, bo o bell, finits— la pensa com a infinita i accepta que això en comporta l'existència real.

Kant, quan retroba en Leibniz aquesta «quarta via»,¹⁶ li replica que «és una ensarronada, car invoca dos testimonis, el de l'experiència i el de la raó purament especulativa, però servint-se de l'experiència només com a disfressa de la pura especulació».¹⁷

Passem a les proves anomenades *a posteriori*, encara que, segons acabem de constatar, inclouen sempre la necessària adjudicació de la realitat a l'Ésser Suprem. Sant Anselm l'expressa així: «Les essències finites no poden existir sinó mercès a la presència de l'Essència creadora, ni poden subsistir sinó mercès a la presència de la mateixa Essència conservadora».¹⁸

Ja hem vist com formula sant Tomàs aquesta mena de prova, en la «quarta via». Ho fa, amb termes equivalents als de la prova anselmiana *a posteriori* que acabo de citar, en la «segona» i «tercera vies» i més adequadament quan es preguntarà si *Déu és en totes les coses*. Respon: «Com que Déu és l'Ésser en Si mateix, per la seva Essència, cal que l'ésser creat sigui efecte propi de Déu... I aquest efecte, Déu el causa en totes les coses, no solament quan comencen a ésser, ans encara mentre són conservades en l'ésser».¹⁹

Les proves ontiques, fins ací exposades, són reforçades en sant Anselm i sant Tomàs amb arguments morals (el fi últim), i afectius (la felicitat plena), que Llull transcriu gairebé literalment. Prescindim-ne, doncs, en aquest article.

5. L'encontre dels savis (Ramon Llull) amb l'ateu medieval

Abans d'analitzar els arguments amb què Llull respon a l'ateu medieval, i de comparar-los als del seu predecessor sant Anselm i als del

16. Gottfried LEIBNIZ, *Les principes de la Philosophie et de la Monadologie*, núms. 45 i 46.

17. Immanuel KANT, *Kritik der reinen Vernunft*. Die transcendente Dialektik, Zweites Buch, 3 Hauptstück, 5 Abschnitt: «Anstatt bei diesem Begriffe zu endigen, versuchte man von ihm anzufangen, um die Nothwendigkeit des Daseins aus ihm abzuleiten, die er doch nur zu ergänzen bestimmt war. Hieraus entsprang nun der verunglückte onthologische Beweis, der weder für den natürlichen und gesunden Verstand, noch für die schulgerechte Prüfung etwas Genugthuendes bei sich führt.» (*Kant's Werke*, Berlin, Georg Reimer ed., 1911, Band III, s. 404).

18. *Monologium*, cap. XIII: «Quod quoniam aliter esse non potest, nisi ea quae facta sunt vigeant per Aliud et Id, a quo sunt facta, vigeat per Se Ipsum: necesse est ut, sicut nihil factum est nisi per creatricem praesentem essentiam, item nihil vigeat nisi per Eiusdem servatricem essentiam».

19. *Summa Theologica*, pars I, quaestio octava, art. I: «Cum autem Deus sit Ipsum Esse per suam Essentiam, oportet quod esse creaturae sit proprius effectus Eius... Hunc autem effectum causat Deus in rebus non solum quando primo esse incipiunt, sed quamdiu in esse conservantur.»

seu contemporani sant Tomàs, convé de remarcar algunes significatives circumstàncies de la trobada dels tres savis amb el Gentil.

Els savis —que representen les tres religions: jueva, cristiana i mahometana— surten de la ciutat i s'endinsen en la boscúria, bo i defensant amicalment les respectives creences. Arriben en una prada, presidida per cinc arbres en plena florida (tarongers mallorquins, segurament), regats «per una bella font». Els cinc arbres són una forma popular de suplir les àrides i enrevesades figures de l'*Ars generalis*.

Una, no cal dir que «molt bella», donzella abeurava el corser en què cavalcava. Els savis li demanaren «que declarés el seu nom i ella digué que era la Intel·ligència».

La font em penso que significa la Saviesa Eterna, que, d'una banda, rega els arbres del Saber i, de l'altra, refrigera el corser que permet a la Intel·ligència de creuar planures, assolir cims i retornar sovint a la prada del Saber.

En tot cas, serà la Intel·ligència, no la Fe, la que ajudarà els savis a respondre al Gentil i —després— a debatre quina de les tres creences s'adiu més amb els atributs divins.

Fixem-nos ara en l'arribada del Gentil. Després «d'anar per lo boscatge com un hom exorat», havent trobat «una carrera» ben marcada resolgué de no desviar-se'n, i ella el menà a la prada del Saber. La «carrera» significa la raó natural, el sentit comú que condueix a la Saviesa.

La Intel·ligència, abans d'acomiar-se dels savis, els explicà que les flors del primer arbre eren vint-i-una, i quaranta-nou les de cadascun dels altres quatre, i que en cadascuna de les del primer arbre hi havia escrita una virtut increada —ço és, divina—; en cadascuna de les del segon, una virtut humana; de les del tercer, un vici contrari a les virtuts del primer i del segon arbre; en les del quart, el mèrit i recompensa de cada virtut; i en les del cinquè, una virtut heroica o un pecat mortal.

I un cop els savis hagueren après les beceroles dels cinc arbres, la Intel·ligència els digué com haurien de combinar les flors per a respondre a qualsevol problema o combatre qualsevol error.

Departida la Intel·ligència, els savis es disposaren a començar una mena de jocs florals que els assortissin de les «raons necessàries» per «a moure qüestions l'un contra l'altre», quan —cop de teatre— «veieren venir lo Gentil que anava per la forest»; «li reteren los saluts», anomenant Déu i la resurrecció, i d'ací vingué que el Gentil «els pregué que l'adoctrinessin».

Els tres savis hi accediren i acordaren de posar en pràctica el mètode que els havia ensenyat la Intel·ligència. L'un darrere l'altre —començant pel jueu, que professava la més antiga de les tres religions— anirien comparant les flors dels cinc arbres i en traurien arguments que demostrassin a l'incrèdul l'existència del Creador i la veritat de la resurrecció (recordi el lector que el present article es limita a l'existència de Déu).

El savi jueu, conjugant dues flors (la Bonesa i la Grandesa increades) del primer arbre, formula la prova característica de sant Anselm, recalcant que la idea d'ésser, l'enteniment la cospa de l'ésser finit; amb ella construeix la de l'Ésser infinit; i en aquesta, hi veu inclosa, necessàriament, la d'Ésser real: «Si lo Bé finit, qui és menor i que es convé amb no ésser, és

en ésser, quant molt més sense tota comparació, convé que sia un Infinit Bé (i) que sia en ésser»,²⁰

En les obres del Beat trobem sovint aquest argument, en forma més o menys distanciada de la del text anselmià. Potser on més s'hi retira és en l'*Arbre de Sciència* que data del 1286: «Grandesa e Bondat han concordança amb ésser, i Poquesa, qui és contrària de Grandesa, i Mal, qui és contrari de Bonesa, han concordança amb no ésser. És, doncs, provat Déu ésser».²¹

Hem vist que tant sant Anselm com sant Tomàs afegeixen a aquesta prova la que parteix de l'existència de l'ésser finit. Llull —és a dir, el savi jueu que ha confeccionat la prova anterior combinant «la flor de la Bonesa» amb «la flor de la Grandesa», ara obtindrà la segona prova, combinant «la flor de la Grandesa» amb «la flor de l'Eternitat».

«Si Eternitat —diu— no era nul·la cosa, convindria que tot ço que és hagués començament; i si tot ço que és havia començament, se n'hauria de seguir que començament fos començament a si mateix, i això, bell amic —digué lo savi a lo Gentil— Vós veieu que Raó no ho consent... Tot ço qui ha començat convé que prengui començament d'alguna cosa que no hagi començament ni fi, la qual cosa és Déu de glòria».²²

Com sant Anselm i sant Tomàs, Llull reforça, en altres obres, els arguments òntics amb arguments morals i afectius.

Exemple d'argument moral: «Si Déu no existeix destruïm el fi últim, però subsisteixen els fins secundaris i inferiors. I en resulta la perversió del fi, perquè ara esdevenen fins últims els que no són últims, i això és contradictori».²³

Exemple d'argument afectiu: «Jo, amable fill, no he paor de la mort, ans desitjo morir i ésser en Déu, per lo qual desig podrieu vos apercebre que Déu és».²⁴

7. L'objecció de sant Tomàs al segon argument de Llull

Vers 1260, sant Tomàs publicà la *Summa contra Gentiles* (a remarcar la coincidència dels destinataris: els *Gentiles*, en el Doctor Angèlic; el *Gentil*, en l'obra de Llull que estem comentant). En ella, sant Tomàs jutja molt favorablement la prova *a posteriori* fonamentada en la no eternitat del món, que emprarà Ramon Llull. Diu literalment: «El fi que la divina Voluntat es proposa en la creació és que la Bonesa Divina es manifesti en les creatures. Però la Potestat i la Bonesa divines es manifesten principalment en el fet que totes les coses, excepte Ell, no foren sempre, car, puix que no foren sempre, reberen d'Ell l'ésser». «I es manifesta també que Déu

20. *Llibre del Gentil e los tres Savis*, llibre I. Del primer arbre. De Bonesa e Grandesa.

21. *Arbre de Sciència*, part VIII, De l'arbre apostolical, VI, De les flors de l'arbre apostolical.

22. *Llibre del Gentil e los tres Savis*, llibre I. Del primer arbre. De Grandesa e Eternitat.

23. *Liber de perversione entis*, tertia quaestio: «Si Deus non est destruitur finis ultimus, remanentibus secundariis et inferioribus. Et sic sequitur perversio finis, quia quod est finis ultimus non est ultimus, quod est contradictio.» (*Raymundi Lulli. Opera Parisiensia anno MCCCIX composita*. Edidit Fredericus STEGMÜLLER, Palmae Maioricarum, 1967).

24. *Llibre de Meravelles*, Llibre I, capítol primer.

no obra per necessitat natural i que té un Poder operatiu infinit. Fou, doncs, *convenientíssim* a la Bonesa divina donar un començament a la duració de les coses creades».²⁵

Em sembla estar llegint Llull en aquest text de sant Tomàs, certament anterior a l'original àrab del *Llibre del Gentil e los tres savis*, i molt més encara a la versió catalana.

Però, vers 1273, ço és, amb posterioritat, al susdit original àrab del *Llibre del Gentil e los tres Savis* i no gaire després de la versió catalana que estic comentant, sant Tomàs, en la *Summa Theologica*, canvià d'opinió.

Diu, en efecte: «La Voluntat divina no pot ésser investigada per la raó, llevat d'allò que Déu ha de voler necessàriament... Pot, això sí, manifestar-se per la Revelació, en la qual recolza la Fe. Conseqüència: que el món començà és creïble, però no és demostrable, ni és una veritat científica. I això convé, en gran manera, de tenir-ho present, no fos cas que algú, presumint que ho pot demostrar, ho faci amb raons no necessàries que donin als infidels motiu per a riure's de nosaltres, atribuint-nos que creïem per raons d'aquesta mena».²⁶

Si, com sembla, aquest text es refereix a Llull, jo diria que el Doctor Angèlic potser té raó quan, rectificant ço que afirmà en la *Summa contra Gentiles*, nega que hom pugui «demostrar» que Déu no ha creat el món des de sempre. Però, jo cuitaria a observar, aquesta rectificació no afebleix la prova de Llull contra l'ateu, perquè, en realitat, la creació «ab aeterno» del món valdria tant, per a Llull, com dir que el món ha començat «ab aeterno», o que Déu «ab aeterno» ha fet començar el món.

Aquesta interpretació del terme «començar» (= rebre l'ésser) fou una *constant* en l'*opus* lul·lià. Ja en el *Llibre de Contemplació* (1272) se'ns diu que «la cosa que ha començament no és digna que per si mateixa se sostingui en ésser».²⁷

Quinze anys després del *Llibre del Gentil e los tres Savis*, trobem en el *Llibre de les Meravelles* (1287-89?), que l'ermità digué a Felix: «Amable fill, si Déu no fos, lo món fóra eternal i fóra per si mateix».²⁸ I vers idèntica data, l'*Arbre de Sciència* (1286) puntualitzava que «lo món és començat per Déu... i ningú altre no pot lo món començar».²⁹

25. *Summa contra Gentiles*, Llibre segon, cap. XXXVIII: «Finis enim divinae voluntatis in rerum productione est Eius Bonitas in quantum per causata manifestatur. Potissime autem manifestatur divina Bonitas et Virtus per hoc quod res aliae, praeter Ipsum, ab Ipso esse habeant quia non semper fuerunt. Ex hoc enim ostenditur manifeste quod res aliae, praeter Ipsum, ab Ipso esse habeant, quia non semper fuerunt. Ostenditur etiam quod non agit per necessitatem naturae, et quod Virtus sua est infinita in agendo. Hoc igitur convenientissimum fuit divinae Bonitati ut rebus creatis principium durationis daret.»

26. *Summa Theologica*, pars I, quaestio XLVI, art. 2: «Voluntas enim Dei ratione investigari non potest, nisi circa ea quae absolute necesse est Deum velle... Potest autem Voluntas divina homini manifestari per revelationem cui fides innitur. Unde mundum incepisse esse est credibile, non autem demonstrabile vel scibile. Et hoc utile est ut consideretur, ne forte aliquis, quae fidei est demonstrare praesumens, rationes non necessarias inducat, quo praebeat materiam irridendi infidelibus existimantibus nos propter huiusmodi rationes credere quae fidei sunt.»

27. *Llibre de Contemplació*, llibre I, distinció tercera, cap. 6.

28. *Llibre de Meravelles*, cap. I.

29. *Arbre de Sciència*, cinquena part, De l'arbre apostolical; de les flors de l'arbre apostolical, de creació.

8. Reacció del «Gentil»

La reacció del «Gentil» respon rigorosament a la descripció que Llull ens féu del personatge. Sent una gran alegria, però no s'hi atura.

L'argumentació del savi jueu l'ha convençut. Li ha desxifrat l'enigma que el torturava. Ara sap que hi ha un Creador i una altra vida. «Sentí sa ànima deslliurar dels turments i de la tristícia, d'on error i infidelitat l'havien longament i greument turmentada. Lo goig ni l'alegria que el Gentil hac, qui us ho podria recontar? Ni la benedicció que ell deia als tres savis, qui us la podria dir?»

Tot seguit, la seva afecció a investigar —recordi el lector que era «molt savi en filosofia»— i el seu temperament l'impulsen a preguntar quina religió ha de professar per tal d'adorar Déu i merèixer l'eterna recompensa. Però això desborda ja el nostre afer.

9. Omissions, resultats i complementació

Acomplerta la investigació que volia situar en llur marc històric i calibrar els arguments amb què Llull responia a l'ateisme medieval, cal revisar la feina feta i preguntar-nos si li cal un complement.

Hem omès, i no per oblit, algunes qüestions sovint discutides per Llull i molt discutides abans i després de Llull. Per exemple, la conciliació de la llibertat humana amb la presciència divina; la predestinació, o el problema del Mal, etc. Les hem omeses perquè és avantatjós de cenyir-se a un tema i no deixar-se temptar pels que hi són relacionats... I el nostre tema han estat les proves lul·lianes de l'existència de Déu: no les objeccions o dificultats que susciten.

Dins aquesta voluntària limitació, i em penso que mercès a ella, hem obtingut resultats més nombrosos i valuosos que no esperàvem. Esmenem-ne alguns:

1r. Els episodis relatats pel *Llibre del Gentil e los tres Savis* confirmen que, com sosté el pare Batllori, la *Vita Coetanea* llatina és el text primicer, traduït i esmenat després per la catalana.

2n. Contràriament a allò que opina sant Tomàs, la prova lògica de l'existència de Déu elaborada per sant Anselm no passa fraudulentament de la pensa a la realitat.

3r. Sant Tomàs no s'adonà que la seva «quarta via» és idèntica, en el fons, a la prova lògica de sant Anselm.

4t. Kant té raó quan diu que la prova cosmològica de Leibniz amaga (com hem vist en la «quarta via» de sant Tomàs) una prova lògica. Però no en té quan rebutja la prova lògica àdhuc en el cas que aquesta parteixi d'un concepte *abstret* d'un objecte real.

5è. Llull formulà la prova lògica, conscient que la idea de l'Ésser màxim i dels seus equivalents (la Bondat en si, la Bonesa en si, etc.) les elaborava partint de conceptes *abstrets* de realitats finites.

6è. Llull formulà la prova cosmològica amb tanta profunditat com sant Anselm i més planerament que sant Tomàs.

7è. Tot sembla indicar una connexió entre la *Summa contra Gentiles*

de sant Tomàs, l'original àrab i la versió catalana del *Gentil*, i algunes qüestions de la *Summa Theologica*.

8è. Tant Llull com sant Tomàs entenen per *Gentil*, no únicament l'infidel, ans encara l'incrèdul immergit en la cultura cristiana.

9è. Sant Tomàs, abans que Llull tonamentes en el —segons ell necessari— «començament» del món la seva prova cosmològica, lloà, en la *Summa contra Gentiles* aquest enfocament; però, després que Llull l'havia adoptat i desenvolupat, el Doctor Angèlic ridiculitzà, en la *Summa Theologica*, el susdit procediment. Sembla molt probable, en virtut del setè resultat, que el *Gentil* provocà una rectificació que, per la seva rotunditat i el seu estil, dissona de l'angèlica serenor de sant Tomàs.

10è. En aquest afer, com en molts d'altres, el pensament lul·lià és deteriorat sovint pels recursos didàctics que l'enfarfeguen.

Que les proves de l'existència de Déu, adduïdes pel més egregi pensador de Catalunya, valguin, millor encara que les de sant Anselm o sant Tomàs, per a respondre i convèncer l'ateisme medieval, no en garanteix la validesa davant el modern agnosticisme. En altres termes no garanteix que invalidin les objeccions de Kant, Heidegger, Russell o Camus. Cal escatir-ho. Ho he assajat en un article bessó d'aquest pel seu contingut i la seva data de publicació.³⁰

30. *Les respostes de Ramon Llull a l'agnosticisme —i l'ateisme— moderns*, dins «Estudios Franciscanos», 87 (1986 = «Miscel·lània Basili de Rubí»), 893-913.